

Թէ ստոյգ է,
 վասն կնոջն՝ իւրոյ՝ եղեւ մահն՝ գնելոյ,
 Եւ անդէն՝ արքայն՝ մահ խորհէր,
 սպանանել՝ զՏիրիթ եւս՝
 փոխանակ՝ ընդ մահուն՝ գնելոյ:
 Զոր իբրեւ լուաւ Տիրիթ, զահի հարեալ
 յարքայէն գիշերի փախստական լինէր:
 Ապա՝ ազդ լինէր՝ թագաւորին՝ Արշակայ,
 փախուստն՝ Տիրիթայ,
 տայր հրաման՝ թագաւորն՝ Արշակ,
 ազատագունդ՝ բանակին՝ զհետ լինել՝
 Տիրիթայն.
 զի իբրեւ՝ հասցեն նմա՝
 անդէն՝ ի տեղւոյն՝ սպանցեն:
 Բազումք եւ քաջք՝ զհետ լինէին՝ փախուցելոյն¹
 Տիրիթայ.
 ապա երթեալ հասանէին ի գաւառին Բա-
 սենոյ, ի մէջ մայրեացն,
 ի տեղւոյն՝ յորում հասանէին,
 անդէն զՏիրիթն սպանանէին:

Եւ յետ այսորիկ էառ իւր Արշակ զկինն
 սպանելոյն² զՓառանձեմն: Եւ որչափ սիրէր
 արքայն Արշակ զկինն, նոյնչափ ատեաց կինն
 զարքայն Արշակ³, ասելով թէ

Թաւ է մարմնով եւ թուխ է գունով:

Ար խոստովանիմ թէ այս տնատումը շատ
 տեղ բռնազբօսիկ է եւ արուեստական: Երգին
 այժմեան վիճակը թոյլ չի տար առտնց մեղան-
 չելու աւանդութեան դէմ, լաւագոյն կերպա-
 նանաց տակ ընծայել զայն: Եթէ յաջողի բա-
 նասիրութեան վերականգնել փաւստոսի շատ
 տեղ փաստուած բնագիրը համեմատութեամբ
 ընտրելագոյն ձեռագիրներու, կը յուսամ թէ
 պիտի ստացուի նաեւ այս հատուածիս մէջ հին
 երգէն աւելի անաղարտ տողեր, չափով եւ շեշ-
 տով աւելի համապատասխան նախնականին:

Մինչ այդ՝ այս եւս բաւական է ճաշակ
 մը ստանալու համար հին Հայոց վիպասաննե-
 րու երգերէն:

Հ. Ն. ԱԿՈՆՆԱՆ

¹ փախուցելոյն լատին A:

² զգնելոյն AB:

³ Արշակ լատին A:

ԻՆՉ ԷԻՆ ԲԱՆԱԳԱՐԱՆԻ ԳԼՈՒԽԸՆ ԵԻԹԱՂԻ

ՎԻՆԵՏ. Մատենադարանի Թ. 6 Ձեռա-
 գրին մէջ կայ պահուած Գործք առաքելոցի
 անծանօթ նախագրութիւն մը (Թղ. 501բ),
 որուն սկզբնաւորութիւնը ընդարձակօրէն յա-
 ռաջ կը բերէ Սարգիսեան եւ այսպէս կ'ար-
 տայայտուի. «Այս շահագրգիռ նախագրութիւնս
 չկայ ոչ նախընթաց օրինակներուն եւ ոչ զոհ-
 րապեան տպագրութեան մէջ... եւթն սարկա-
 ւագներու անունները յիշելէն ետքը, կ'ըսուի
 այսպէս. Զայս առաքելոցս եւ սարկաւագացս
 գործս պատմէ Ղուկաս եւ զնշանս զորս ի նոցանէ
 եղեն: Եւ են զորս պատմէ՝ նշանք այսորիկ: Եւ-
 քայր, այս յետէ ցանկաւ է ի Բ. գլուխէ եւ ժողովեալ
 զգործս ողջ. Ժ. «Բանկէնէ զայլ առաքելոցն, ի քնէ
 կողմէն սկիւտ է Ժ. Բ. ի կողմէն Պաղմոսի միւլե-
 յաւարք գրոցս, զի չի գրեցաւ իրեն, զի յեւթաղեայ ի
 գլուխն լինի գրոցն զայս: Ի՞նչ էին այդ քառա-
 սուն գլուխքն Եւթաղի, մեզ անյայտ է: Յոյժ
 հետաքրքրական է եւ հետազոտելի»: (Մայր
 ցուցակ, Ա, էջ 68—69):

Վանխեմ ըսեմ նախ թէ խնդրոյ առարկայ
 այս նախագրութիւնը աւանդած է մեզի արդէն,
 հակառակ Սարգիսեանի հաւաստումին, Վե-
 նետիկի Թ. 5 Ձեռագիրը, Թղ. 657բ (համե-
 մատէ իր իսկ Ցուցակը, էջ 56), ինչպէս նաեւ
 Մատենադարանի Թ. 71 Ձեռագիրը՝ մի եւ նոյն
 աղբիւրէ բխած սա ծանօթագրութեամբ. «Եւ-
 քայր, այս յետէ ցանկաւ է Բ. Բ. եւ Բ. Բ. ի
 ժողովեալ զգործս ողջ: Տան (sic!) «Բանկէնէ զայլ
 առաքելոցն ի քնէ կողմէն սկիւտ է Ժ. Բ. ի
 կողմէն Պաղմոսի միւլե- յաւարք գրոցս. զի չի
 գրեցաւ իրեն, զի յեւթաղեայ է (sic!) գլուխն լինի
 գրոցն եւ այստիկ», Թղ. 468ա (տես Տոշեան,
 Ցուցակ, էջ 817):

Այս նախագրութիւնը յետ ոսկեդարեան
 թարգմանութիւնն է յոյն բնագրի մը, զոր Za-
 cagni հրատարակած է իբրեւ հեղինակութիւն
 Եւթաղի (Collectanea monumentorum ve-
 terum, I, էջ 421—425): Հոս սարկաւագնե-
 րու անուններուն յառաջընթացութենէն ետքը հե-
 ղինակը կ'ուզէ ի մի ամփոփել, հետեւելով Ղու-
 կասի պատմութեան, առաքելներու եւ սար-
 կաւագներու գործած գործերն ու հրաշքները.
 այս նպատակով է որ Գործք առաքելոցի ԻԸ
 գլուխներուն բովանդակութիւնը յառաջ կը
 բերէ մի առ մի՝ գլխակարգութեան ոճով բնա-

կանաբար: Այս գլխակարգութիւնը կը բաժնուի իրապէս քսանութեան գլուխներու, որոնց տասը «ի ծնէ կաղէն սկսեալ» կը բովանդակէ միւս առաքեալներու գործերն ու հրաշքները, մինչդեռ տասնութեան յաջորդ գլուխները «ի կոչմանէն Պաւղոսի մինչեւ յաւարտ գրոց» կը պարունակեն միայն Պաւղոսի գործերն ու հրաշքները (անդ էջ 423 — 425): Այս հատուածին հայերէնը պահուած է անեղծ եւ անպակաս վննետ., թ. 7 Ձեռագրին մէջ (թղ. 501բ), ինչպէս կը տեղեկացնէ Սարգիսեան. «միայն թէ հոս ԻԲ հրաշքները, զորս գործեցին սարկաւազներն ու առաքեալները՝ անունով, տեղւով եւ պարագաներով ալ մէջ կը բերուին» (Մայր ցուցակ, Ա, էջ 82), մինչդեռ նոյն Մատենադարանի թ. 6 եւ մեր թ. 71 Ձեռագիրներուն մէջ՝ կրկնութենէ խորշելու համար յայտնապէս կը ծառայուի ենթարկուած է նախագրութեանս այս մասը, եւ համառօտողին կողմանէ է որ տրուած է «Եղբայր, այս յետէն ցանկացաւ» եւ այլն ծանթագրութիւնը, որ հետեւաբար չի կրնար մաս կազմել նախագրութեանս: Ըսի կրկնութենէ խորշելու համար. այո՛, որովհետեւ նախագրութենէս առաջ ձեռագիրներուն մէջ կան արդէն գրուած եւ թաղի անունով ծանօթ դասական «Գլուխք գործոց առաքելոց» Գլխք Խ = ԳԼՈՒԽՔ (տես Զօհրապեան, Աստուածաշունչ մատեն, էջ 724—725 եւ Բագրատունի, Գիրք աստուածաշունչք, էջ 1048—1049) ուր արդէն մանրամասնօրէն յառաջ բերուած են առաքեալներու գործերն ու հրաշքները. համառօտողն հետեւաբար չ'ուզելով գրել «կրկին, չէ յե-Նաղեայ Խ (= ԳԼՈՒԽՔ) Գլխքն ինքն իրան» կամ «Լեւ իրանն է-այսինքն»:

Չարմանալի է թէ ինչպէս Սարգիսեան, որ մասնաւորապէս ուսումնասիրած է եւթադեան խնդիրը (տես Եւագրի Պոնտացւոյ վարք եւ Մատենագրութիւնք, Վննետ. 1907, էջ ՂԳ—ՃԼԸ) եւ իր Ցուցակին մէջ ստէպ յիշատակած «քառասուն գլուխք»ը (տես էջ 13, 36, 56, 82, 122, 799, 816 եւ 831) չէ կրցած անդրադառնալ շատ պարզ իրողութեան մը եւ անձոր ստիպուած է հարցնել՝ «ինչ էին այդ քառասուն գլուխքն Եւթադի, մեզ անյայտ է»:

Փոքրիկ անդրադարձում մը «յոյժ հետաքրքրական եւ հետազօտելի» կարծել պիտի չտար անտարակոյս Սարգիսեանի՝ «Խ գլուխք»ը:

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԵԳՐՍԿՈՊՈՍԷ ԱՐՁԱՐՈՒՆԵԱՅ ԵՒ ՏԵՆ ԿԱՄԱՐԱԿԱՆՆԵՆ

Արշարունեաց թեմը ամենահին թեմերէն է: Ագաթանգեղոս զայն չի յիշատակել, վասն զի նա եպիսկոպոսներու անուններով կը շատանայ այն տեղ ուր կը խօսի Գրիգորի ձեռնադրութիւններուն եւ թեմական կարգադրութիւններուն վրայ (845). իսկ թեմին անունները կամ ի սպառ կը լռէ եւ կամ «կողմանց Եփրատական գետոյն», «ի կողմանս վայրացն Բասենոյ» անորոշ բացատրութիւնները կը կիրարկէ: Արշարունեաց թեմին Գրիգոր Լուսաւորչի ժամանակէն ստեղծուած ըլլալուն նպաստաւոր է սա պարագան, որ սոյն թեմին իրաւունքն էր՝ Ներսէս Պարթեւի օրով՝ կաթողիկոսական տեղապահութիւնը: Դժուար է ենթադրել որ Ներսէս իւրովի նոր թեմ մը կազմած եւ զայն տեղապահ իտիղոսով օժտած ըլլայ՝ վերաւորելով երրորդի մը — որ անպատճառ կ'ենթադրուի — ժամանակով ու գործադրութեամբ ամրապնդուած իրաւունքն ու արտօնութիւնը: Արշարունեաց թեմի հնութեան կը վկայէ Արշարունեաց եպիսկոպոսներու իբր 713ին գրուած ցանկը որուն պատմական համառօտ յառաջաբանին համեմատ թեմիս եպիսկոպոսները «ի սրբոյն Գրիգորէ... կարգեալ էին» (Ալեշան, Այր. 57. մեր Մատենադարանի ձեռ. թ. 256, թուղթ 193ա. Տաշեան, Ցուցակ, 656): Ասոր կը համաձայնի նաեւ Ուխտանէս (էջ 100), ցորձափ որ կը հաւաստէ թէ թեմս Գրիգորէ կարգուած է: Իր տեղեկութեան միւս մասը կը տեսնենք իսկոյն:

Արշարունեաց եպիսկոպոսներն էին նաեւ «Արշարունեաց եւ Կամսարականաց» կը հաղորդէ վերոյիշեալ ցանկին յառաջաբանը: Այս պարագան կռուան մըն է որոշելու թեմիս իրաւասութեան տարածութիւնը: Ընդարձակ հողերով նախարարութիւններ կրնային սեպհական եպիսկոպոս մը ունենալ, անկախ իրենց այս կամ այն գաւառին եպիսկոպոսէն, ինչպէս Ե.—Զ. դարուն Մամիկոնեանները (համա. Գիրք թղթոց, 41, 53 հւն). բայց Կամսարականներու հողերն ընդարձակածաւալ չէին, այնպէս որ Արշարունեաց եւ Տան Կամսարականացն եպիսկոպոսին նոյնութիւնը այս տեսակէտով արդէն շատ բնական կը թուի: Առ այս ապացոյց է նաեւ «Եպիսկոպոս